

РОЗДІЛ І. УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В СИСТЕМІ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1. Нормативно-методологічні аспекти формування облікової політики підприємств

У сучасних ринкових умовах господарювання метою діяльності кожного господарюючого суб'єкта є не лише отримання економічного зиску, а й досягнення соціального локального й суспільного ефекту. Це означає аксіоматичну трансформацію прибутку підприємства в ресурсний фактор задоволення потреб своїх працівників і населення загалом. Тобто з точки зору наукового тлумачення таке перетворення проявляється у своєчасних стабільних виплатах заробітної плати та податків й обов'язкових платежів державі.

Однак можна констатувати, що соціальна функція забезпечується суб'єктами господарювання постійно. Адже відповідно до законодавчих вимог розрахунки з персоналом і бюджетом у частині сплати податку на додану вартість, податку з доходу фізичних осіб та єдиного соціального внеску повинні проводитися незалежно від кінцевого фінансового результату – прибутку чи збитку. Водночас за нерентабельної діяльності не тільки держава має втрати на величину податку на прибуток, а й підприємство само ліквідує можливості подальшого ефективного функціонування, конкурентоспроможності, залучення нового сегмента споживачів на ринку тощо.

Потенційними причинами такого застою діяльності будь-якого господарюючого суб'єкта є прийняття неефективних управлінських рішень. Останні можуть бути зумовлені не лише некомпетентністю керівництва, а й викривленням облікової інформації, формування якої часто спричинено не стільки низьким рівнем професіоналізму бухгалтера, скільки неправильно обраною на підприємстві обліковою політикою, яка “покликана забезпечувати надійність та достовірність їх фінансової інформаційної системи” [253].

“За допомогою облікової політики можна регулювати розмір балансових статей, впливати на показники фінансового стану і навіть оптимізувати оподаткування, іншими словами – ефективно управляти фінансовим станом підприємства, вибираючи ті альтернативи, які дають змогу, з одного боку, з максимальним ступенем достовірності відображати в обліку факти господарської діяльності, а з іншого – впливати на показники фінансового стану. Недостатнє розуміння таких можливостей адміністративним персоналом підприємств є одним із суттєвих факторів низької ефективності формування облікової політики в практиці ведення обліку вітчизняних підприємств” [325].

Досвід країн з розвинутою ринковою економікою свідчить, що важливою складовою інформаційної системи управління будь-якого підприємства є інформаційна система з фінансових питань. На Заході така інформаційна система зветься “фінансовим рахівництвом” (financial accounting) і являє собою процес обліку, накопичення, обробки, підготовки та передачі необхідної фінансової інформації. Ален Шапіро, відомий своїми роботами з

корпоративних фінансів, зазначає, що “рахівництво є мовою фінансів” [253].

Питання формування, виконання, зміни облікової політики підприємства досліджують у своїх наукових працях В. Б. Клевець, Ю. Я. Лузан, М. С. Пушкар, Т. М. Сльозко, Т. М. Щирбата та інші. Актуальність указаної проблематики зумовлена можливістю вибору кожним суб'єктом господарювання варіанта відображення облікових процесів із переліку альтернативних. “Необхідність застосування облікової політики визначається двома детермінантами – коли законодавством передбачено декілька альтернативних варіантів та у випадку, коли законодавча регламентація не розроблена і підприємство самостійно розробляє способи ведення обліку” [325].

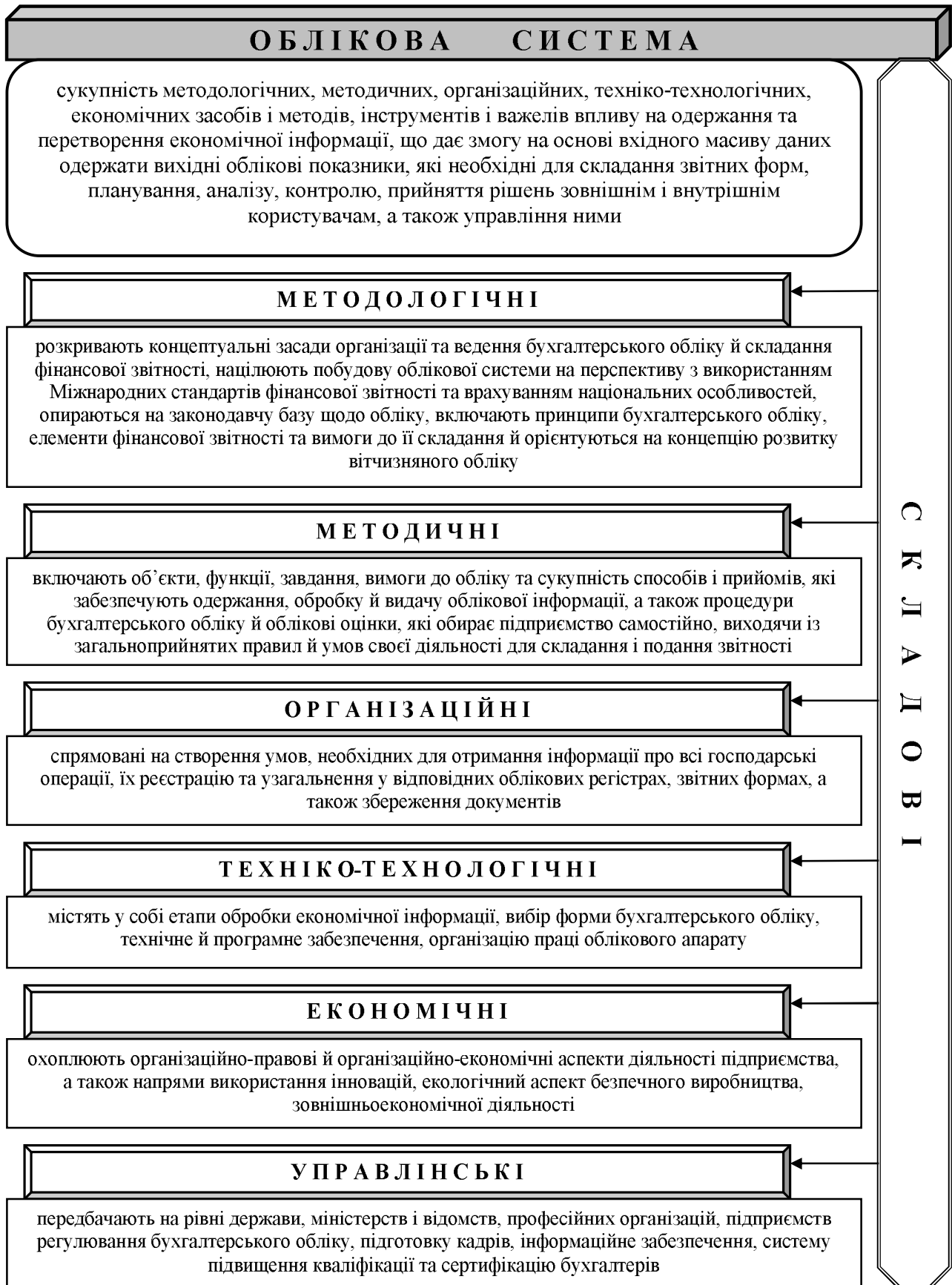
“До початку ринкових перетворень потреба у формуванні облікової політики підприємства не виникала, оскільки нормативними документами, які регламентували облік, не передбачалися будь-які варіанти відображення в обліку одних і тих же операцій фінансово-господарської діяльності. Соціалістичний варіант обліку був зорієнтований на державне макроекономічне планування. Потреба в обліковій політиці виникла у зв'язку з переходом економіки України від командно-адміністративної системи управління до ринкових умов господарювання” [234, с. 23].

“Необхідність формування облікової політики безпосередньо на підприємстві зумовлена насамперед особливостями діяльності останнього, які не можуть бути відображені з достатньою повнотою в жодному нормативному документі внаслідок їх специфічності” [126, с. 5]. Облікова політика “потребує індивідуального підходу для кожного підприємства і залежить від виду економічної діяльності, від очікуваного способу отримання економічних вигод при використанні активів конкретного підприємства, від багатьох інших чинників” [253].

Віднедавня чинником об'єктивної необхідності формування та постійного перегляду облікової політики є часта зміна законодавства з метою його адаптації до нормативних документів міжнародного значення.

“Поняття “облікова політика” офіційно стало загальноприйнятим у міжнародній термінології з фінансового обліку з листопада 1974 року, у зв'язку з прийняттям, а з 1.01.1975 р. – введенням в дію Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку № 1 “Розкриття облікової політики”. В Україні термін “облікова політика” став відомим та увійшов у бухгалтерську термінологію на початку 90-х років ХХ ст. після того, як були перекладені і видані Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, а офіційно вперше його почали використовувати з 1 січня 2000 року після введення відповідних нормативно-правових актів” [234, с. 22–23].

Формування ефективної облікової політики підприємства повинно базуватися на сукупності складових облікової системи, кожна група складових якої є відокремленою частиною, разом з тим діє як частковий елемент єдиного цілого (рис. 1.1) [325].

Рис. 1.1. Сукупність складових облікової системи.

Джерело: розроблено на основі [325].

“Як економічна категорія, облікова політика набула поширення в результаті формування ринкових відносин, появи підприємств різних форм власності, розширення міжнародних економічних зв'язків і наявності права вибору способів та процедур передбачених законодавством та нормативно-правовими документами щодо різних варіантів ведення обліку та складання фінансової звітності залежно від специфіки діяльності підприємств” [234, с. 26–27].

Відповідно до Закону України “Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні”, “*облікова політика* – сукупність принципів, методів і процедур, що використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності” [96].

Спільним недоліком визначень у науковій літературі облікової політики є те, що вони її “обмежують лише складанням та поданням фінансової звітності і не поширюють на питання організації та ведення обліку” [234, с. 30], хоча вона “є ширшим поняттям, ніж власне організація бухгалтерського обліку” [126, с. 6].

Адже у вузькому розумінні *облікова політика* означає “сукупність способів ведення обліку (вибір підприємством конкретних методик ведення обліку)” [267, с. 21], у широкому сенсі під нею розуміють “управління обліком” [126, с. 10] або “організацію управління обліком” [267, с. 22] із відповідними основами її формування (рис. 1.2).

Тобто *облікова політика* – “це не просто сукупність способів ведення обліку, вибрана як відповідник умовам господарювання”, а “конкретизований кодекс правил, прийомів і процедур ведення бухгалтерського обліку, складання й подання всіх видів звітності (а не тільки фінансової)”; “вибір методики обліку, за допомогою якої можна використовувати різні варіанти відображення актів господарського життя в обліку, залежно від поставленої мети” [126, с. 8, 10]. Вона пов'язана з усіма обліковими процедурами, оскільки передбачає “вибір методики обліку, яка надає можливість використовувати різні варіанти відображення фактів господарського життя в обліку (залежно від поставлених цілей)” [267, с. 22].

“Правильне формування та постійне дотримання облікової політики забезпечує виконання важливої вимоги до бухгалтерського обліку – економічності, тобто отримана облікова інформація за важливістю в прийнятті управлінських рішень має перевищувати витрати на її отримання” [16, с. 109].

“Облікова політика має формуватися, вписуючись в ієрархію цілей. Більше того, вона повинна мати власну мету, проте її визначення та формулювання повинно чітко узгоджуватися з метою та цілями складових об'єкта, сфер діяльності й системи управління. Таким чином, цілком природно, що мета формування облікової політики підпорядкована цілям системи управління й полягає в тому, щоб визначити прогалини в системі управління підприємством; узагальнити пов'язані з ними проблемні питання, успішне вирішення яких передбачає вибір доцільних варіантів; сприяти досягненню мети всіма підсистемами цілісної економічної системи – підприємства” [325].

ОБЛІКОВА ПОЛІТИКА

механізм управління обліком, який здійснюють на основі вибору та розробки суб'єктом госп (варіантів), правил і процедур щодо організації та методики ведення обліку, складання й подання загальноприйнятих принципів та зі специфіки діяльності підприємства для отримання повної, об'єктивної та неупередженої інформації з метою прийняття зацікавленими особами обґрунтованих управлінських рішень.

ФОРМУВАННЯ**ПРИЗНАЧЕННЯ**

- упорядкування облікового процесу та лібералізація системи обліку;
- формування мети обліку на основі загальноприйнятих принципів і правил;
- забезпечення повною, достовірною та неупередженою інформацією;
- формування та своєчасне надання облікової інформації користувачам;
- роз'яснення користувачам конкретних правил й процедур ведення обліку та складання звітності;
- надання обліку планованості й послідовності;
- підвищення ефективності ведення обліку

ЗАВДАННЯ

- забезпечення дотримання загальноприйнятих принципів обліку та вимог формування раціональної системи інформаційної бази;
- підготовка бази даних для адекватного відображення повної, достовірної та неупередженої інформації про результати діяльності;
- усунення протиріч між законодавчими актами та нормативними документами;
- дотримання єдності методик ведення обліку;
- створення єдиної методологічної основи для цілей фінансового, управлінського та податкового обліку;
- підвищення ефективності діяльності;
- усунення інформаційного розриву між бухгалтерією й користувачами облікових і звітних даних;
- узгодження даних обліку та показників фінансової звітності для користувачів

ЕТАПИ

- створення комісії з розробки;
- підготовка комісією Положення про облікову політику, а в разі наявності такого Положення перегляд його та за потреби підготовка змін і доповнень до нього;
- підготовка додаткових документів (додатків) до Положення про облікову політику чи змін і доповнень до них;
- затвердження Положення про облікову політику чи змін до нього (з додатками);
- ознайомлення з Положенням про облікову політику та додатками до нього всіх працівників, хто має відношення до його виконання (під розписку)

Рис. 1.2. Теоретичні основи формування облікової політики підприємства

Джерело: розроблено на основі [234, с. 30; 32–33; 158, с. 23].

“Основною метою облікової політики є забезпечення створення інформаційної системи підприємства з врахуванням вимог законодавчих актів і нормативних документів про фінансово-майновий стан та результати його діяльності, які необхідні як для внутрішніх, так і зовнішніх користувачів для прийняття ними обґрунтованих управлінських рішень” [234, с. 31–32].

“Метою формування облікової політики в найзагальнішому вигляді має бути одержання максимального сумарного ефекту від діяльності підприємств. Визначення мети облікової політики, крім того, повинно включати пріоритети, стратегічні, тактичні й оперативні цілі діяльності підприємств. Вона повинна узгоджуватися з огляду особливостей діяльності суб’єктів господарювання [325].

Складовими облікової політики підприємства є:

– *суб’єкти* – власник (власники) підприємства або уповноважений орган (посадова особа) несе відповідальність за формування облікової політики, делегування повноважень щодо безпосереднього визначення якої залежить від обраної форми організації бухгалтерського обліку [96]; управлінський персонал [170];

– *об’єкти* – “об’єкти обліку, щодо яких законодавчими актами та нормативними документами передбачені кілька варіантів, і ті об’єкти, стосовно яких підприємство самостійно розробляє свій варіант організації і ведення обліку, виходячи з умов і специфіки діяльності”;

– *елементи* – конкретно вибрані або самостійно розроблені підприємством виходячи з умов і специфіки його діяльності способи (прийоми) або процедури, що стосуються організації і ведення обліку виходячи з умов і специфіки діяльності;

– *аспекти* – методичний, технічний і організаційний (рис. 1.3) [234, с. 62–82].

Відповідно до аспектів облікової політики виокремлюють її таку *структуру*:

- Загальні положення;
- Розділ 1. Методика облікового процесу;
- Розділ 2. Техніка облікового процесу;
- Розділ 3. Організація облікового процесу [253].

Виокремлюють також інші два основні аспекти облікової політики підприємств:

– *облікова політика стосовно фінансового обліку* – формування та документальне оформлення є обов’язковим для усіх підприємств, що визначено на законодавчому рівні;

– *облікова політика стосовно управлінського обліку* – законодавством не визначено її обов’язкове документальне оформлення” [158, с. 12–13].

Облікова політика визначається на основі положень (стандартів) бухгалтерського обліку та інших нормативно-правових актів з бухгалтерського обліку й фінансової звітності [157].

Облікова політика має свої суб’єкти регулювання на *трьох рівнях* (рис. 4), якими є на рівні держави Міністерство фінансів України, Кабінет

Міністрів України, Верховна Рада України та інші органи влади, а на рівні підприємства насамперед власник [126, с. 6].

Відповідно до Закону України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” [96], Міністерство фінансів України здійснює нормативно-правове регулювання питань методології фінансового обліку й фінансової звітності через затвердження національних положень стандартів бухгалтерського обліку та інших нормативно-правових актів щодо ведення обліку. Тобто саме цей виконавчий орган державної влади є основним у процесі формування облікової політики підприємств України загалом.

“Визначення облікової політики підприємства вимагає досконалого оволодіння як загальнометодологічними нормативно-правовими документами, які регулюють організацію бухгалтерського обліку і звітності в Україні, так і опанування специфічних технологічних особливостей діяльності конкретного підприємства, для якого розробляється облікова політика” [126, с. 8].

“В основі нормативно-правових основ формування облікової політики підприємства лежать законодавчі акти, нормативні документи та методичні рекомендації. Будучи одним із рівнів системи нормативно-правового регулювання фінансового обліку, облікова політика поєднує державне регулювання з ініціативою підприємства з питань раціоналізації і удосконалення обліку” [234, с. 58]. Тому, згідно з вищезазначеними рівнями виокремлюють інструменти облікової політики в розрізі її чотирьох елементів: теорії, методології, технології, організації бухгалтерської служби (рис. 1.5).

Питання встановлення облікової політики належать до компетенції власника (власників) підприємства, органу, уповноваженому управляти державним майном, органу, уповноваженому управляти корпоративними правами держави [157]. Господарюючий суб’єкт визначає її самостійно “за погодженням з власником (власниками) або уповноваженим ним органом (посадовою особою) відповідно до установчих документів” [96].

Повноваження власника (власників) підприємства встановлювати облікову політику реалізується через визначення в розпорядчому документі переліку методів оцінки, обліку й процедур, щодо яких нормативно-методична база передбачає більш ніж один їх варіант (рис. 1.6).

Одноваріантні методи оцінки, обліку й процедур до такого розпорядчого документа включати не доцільно, як імперативні для застосування підприємством норми [157].

“Вибір тих чи інших варіантів та методів ведення обліку приводить до того, що одні й ті самі факти господарського життя на різних підприємствах можуть інтерпретуватися в обліку по-різному і, відповідно, по-різному впливати на прийняття управлінських рішень” [325].

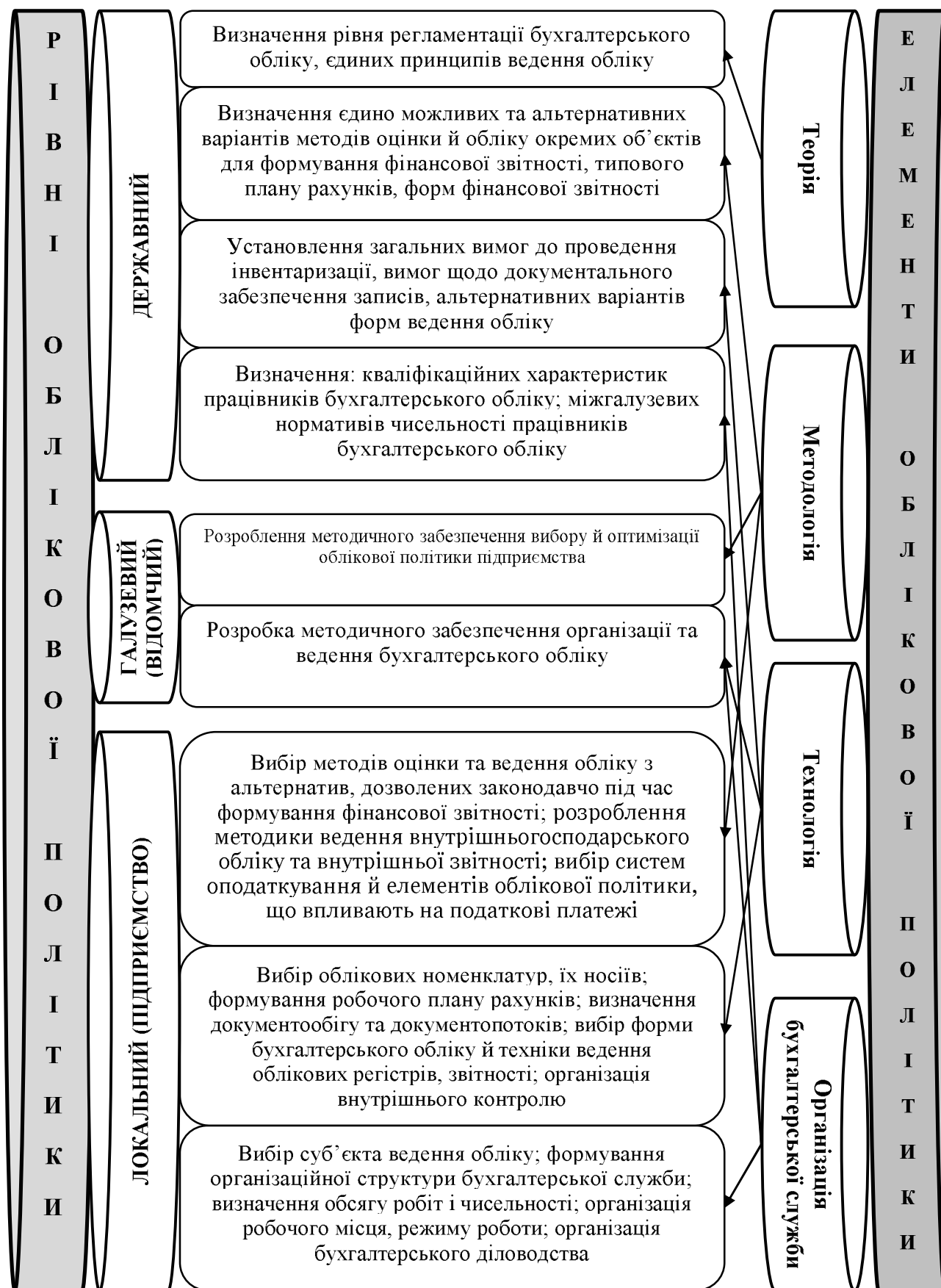
Принципи бухгалтерського обліку – це правила, якими необхідно керуватися під час вимірювання, оцінки й реєстрації господарських операцій та відображення їх результатів у фінансовій звітності [253]. Відповідно до основного з принципів бухгалтерського обліку та фінансової звітності – послідовності – обов’язковим є “постійне (з року в рік) застосування підприємством обраної стабільної облікової політики” [96].

Рис. 1.3. Аспекти облікової політики підприємства

Джерело: складено на основі [234, с. 66–82].

Рис. 1.4. Зміст діяльності з формування облікової політики на різних рівнях

Джерело: розроблено на основі [200, с. 37–38].

Рис. 1.5. Інструменти облікової політики підприємств

Джерело: розроблено на основі [200, с. 34–35].

“Підприємство повинно висвітлювати обрану облікову політику шляхом опису:

- принципів оцінки статей звітності;
- методів обліку щодо окремих статей звітності” [194].

Змінити облікову політику підприємство може, як правило, з початку року у виняткових випадках, прямо встановлених у положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку з одночасним висвітленням змін у фінансовій звітності. Зокрема, якщо:

- змінюються на підприємстві статутні вимоги;
- змінюються вимоги органу, який здійснює функції з державного регулювання методології бухгалтерського обліку та фінансової звітності;
- зміни облікової політики забезпечать більш достовірне відображення подій (господарських операцій) у бухгалтерському обліку й фінансовій звітності.

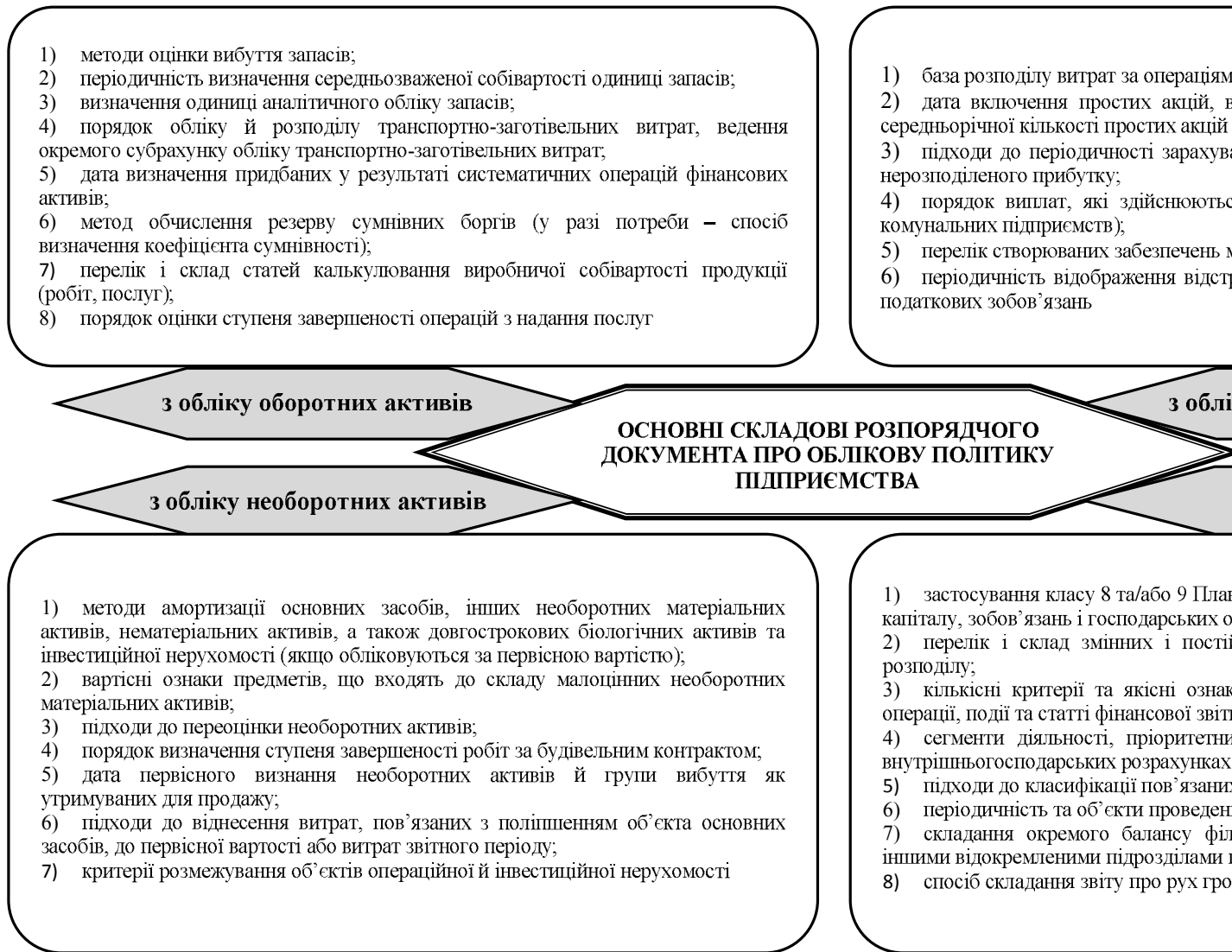
Перегляд облікової політики у підприємствах має бути обґрунтований [164].

Передумовою однієї з характеристик фінансової звітності – зіставності – є “наведення відповідної інформації попереднього періоду та розкриття інформації про облікову політику і її зміни. Установлення й зміни облікової політики підприємства здійснюються підприємством, яке визначає її за погодженням з власником (власниками) або уповноваженим органом (посадовою особою) відповідно до установчих документів” [194].

“Консолідовану фінансову звітність складають з фінансової звітності групи підприємств з використанням єдиної облікової політики для подібних операцій та інших подій за схожих обставин. Якщо при складанні консолідованої фінансової звітності неможливо застосувати єдину облікову політику, то про це повідомляється у примітках до консолідованої фінансової звітності”, зокрема, у наведенні статей, стосовно яких застосовувалася різна облікова політика [195].

Господарська діяльність кожного підприємства регламентується системою нормативних актів, до яких належать закони, нормативні документи Кабінету Міністрів України, міністерств і відомств, а також внутрішні нормативні акти самих підприємств. У низці останніх важливе значення мають документи, що регламентують порядок ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності й визначають облікову політику підприємства [253].

“З метою раціонального використання робочого часу та зменшення ймовірності помилок підприємству вигідніше розробити загальні організаційні та методичні засади облікової політики, а щодо бухгалтерських видів – деталізувати їх. Документальне оформлення всіх її основних і опосередкованих положень є не лише обов’язковим, але й об’єктивно необхідним. Це підвищує якісний рівень організації та ведення обліку, правильне складання приміток до фінансової звітності, де відображається обрана облікова політика, що забезпечує її швидке освоєння новою юридичною або фізичною особою, яка отримує статус “бухгалтерської служби” на підприємстві” [15, с. 111].

Рис. 1.6. Основні питання, які визначає розпорядчий документ про облікову політику підприємства
Джерело: розроблено на основі [164].

“Керівництво кожного підприємства для того, щоб забезпечити належну оцінку достовірності обліку та звітності на своєму підприємстві має розробити та затвердити окремим наказом облікову політику підприємства (наказ про облікову політику; внутрішнє положення про облікову політику; розпорядження про облікову політику)” [253].

“Розпорядчий документ складається виконавчим органом управління підприємством і подається на затвердження (погодження) власнику (власникам), органу, уповноваженому управляти державним майном, органу, уповноваженому управляти корпоративними правами держави” [164].

“Розпорядчий документ про облікову політику може бути прийнятий як базисний на час діяльності підприємства, до якого за потреби вносяться зміни з визначеного часу. У разі внесення до облікової політики змін, що за обсягом охоплюють більшу частину тексту або істотно впливають на її зміст, розпорядчий документ про облікову політику доцільно повністю викласти в новій редакції. Облікова політика підприємства з урахуванням внесених змін наводиться у примітках до річної фінансової звітності у формі опису або прикладання копії розпорядчого документа про встановлення і змінення облікової політики” [157].

“Кожного року наказ про облікову політику підприємства доводиться коригувати, бо яким би досконалим він не був, але внесення змін є необхідним хоча б через доволі часті поправки, які здійснюють ...щодо змісту нормативних актів, які регулюють організацію бухгалтерського обліку. Водночас необхідність коригування наказу про облікову політику підприємства зумовлюється і внутрішніми причинами” [126, с. 34].

“Розпорядчий документ про облікову політику може фіксувати й інші важливі для підприємства питання принципів, методів та процедур складання та подання ним фінансової звітності” [253].

До наказу про облікову політику варто долучити додатки (наприклад, робочий План рахунків, схеми (графіки) документообороту, перелік первинних документів й облікових реєстрів, які розробляються підприємством самостійно й затверджуються керівником підприємства, тощо) [234, с. 201–202].

“Також доцільно, щоб на підприємстві був не тільки документ, що визначає облікову політику, але й документ, який визначає осіб, відповідальних за розробку положень облікової політики” [158, с. 22].

Водночас “за наказом, який повинен бути виданий на підприємстві для її нормативного утвердження, має визначатись методика податкового та управлінського обліку” [126, с. 9].

Для вдосконалення нормативно-методичних основ формування облікової політики підприємства доцільною є розробка та введення в дію національного П(С)БО “Облікова політика підприємства”, що дозволить покращити нормативно-правові основи фінансового обліку й зокрема, облікової політики та підвищити ефективність управління не тільки підприємством, а й економікою країни в цілому на основі генерування необхідної інформації для менеджерів [234, с. 59].

На базі цього потенційного положення мета формування облікової

політики підприємства включатиме не лише вибір сукупності методів ведення бухгалтерського обліку, а й розробку напрямів підвищення результативності проходження облікових процесів та їх оперативно-стратегічну спрямованість. Водночас, крім дотримання вимоги економічності отримання облікової інформації, забезпечиться своєчасна актуалізація її відповідності вимогам, що визначені нормативними актами із врахуванням частих змін останніх.

1.2. Проблеми формування обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку підприємств

Важливість дослідження в сучасних умовах проблем формування обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку суб'єктів господарювання є загальноновизнаною. Це зумовлено, насамперед, тим, що успішний розвиток підприємств прямо залежить від ефективності управління ними. При цьому значний вплив на указаний процес мають управлінські рішення, прийняття яких ґрунтується на обліково-аналітичній інформації про наявність і використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

Що ж стосується реалій таких досліджень, то важливо, щоб була зібрана детальна інформація, яка би охоплювала відомості, передбачені як формами фінансової звітності, так й управлінської для проведення економічного аналізу з метою забезпечення повною мірою необхідною інформацією потреб користувачів.

Метою роботи є огляд існуючого стану обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку підприємств і формування на базі цього пропозицій щодо його вдосконалення.

Перш за все слід відзначити, що протягом останніх років відбулися радикальні зміни в інформаційному забезпеченні сталого розвитку підприємств, які привели до оновлення та доповнення існуючих форм звітності щодо результатів діяльності підприємств. У цих умовах перед науковцями відкриваються нові можливості та горизонти досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених проблемам обліково-аналітичного забезпечення, свідчить про те, що для вітчизняних і зарубіжних учених, розробка питань його здійснення різними суб'єктами господарювання в ринкових умовах господарювання є новим напрямом наукового пошуку, і ця проблема лише фрагментарно висвітлювалась у публікаціях як теоретиків, так і практиків.

Найбільш ґрунтовно проблеми обліку й аналізу розглянуті в працях таких вітчизняних і зарубіжних учених, як: Ф. Ф. Бутинець, М. А. Вахрушина, С. Ф. Голов, К. Дзурі, В. М. Жук, Т. П. Карпова, Г. Г. Кірейцев, Я. Д. Крупка, Ю. А. Мішин, Л. В. Нападовська, Б. Нідлз, В. Ф. Палій, М. С. Пушкар, А. А. Пилипенко, Я. В. Соколов, В. В. Сопко, Л. К. Сук, Т. Стоун, І. Д. Фаріон, Дж. Фостер, Н. М. Хахонова, Ч. Т. Хорнгрен, А. Д. Шеремет, М. Т. Щирба та ін. Разом з тим недостатньо розглянуто взаємозв'язок обліково-аналітичного